УДК 37(092)(477)

Нінель Клименко (м. Київ)

Настя Грінченко: становлення особистості та формування життєвих переконань

У статті на основі нових архівних джерел висвітлюються сторінки з біографії доньки Бориса Грінченка – Насті: дитинство, юність, навчання в чернігівській та київській гімназіях. Розглядається вплив сімейного виховання на формування особистості, світоглядних орієнтирів та життєвих переконань.

Ключові слова: *Педагогічна система Б. Грінченка, читанки «Квітка», «Проліски», чернігівська гімназія, гімназія імені Дучинської, «Жіноча громада», театр.*

Дослідження передумов та основних чинників формування особистості та життєвих цінностей Анастасії Борисівни Грінченко є підґрунтям для всебічного розкриття постаті, як людини, письменниці та суспільно-політичного діяча. Властиві Анастасії Борисівні справжня, цілісна інтелігентність, людяність, почуття обов'язку були типовими для кращих представників тієї інтелігенції, яка стала авангардом національного відродження на початку XX століття. Напевно, почуття обов'язку було тут ключовим складником. Хто був близько знайомий з нею, бачив, що для Насті Грінченко головним було – працювати, подавати приклад порядності та сумлінності іншим. В її розумінні праця для народу мала за мету не лише добиватися кращої для нього долі, але й послідовно утверджувати засади моралі, почуття взаємодопомоги, солідарності й саме громадянського обов'язку. Таку життєву позицію їй передав батько Борис Дмитрович, який намагався прищепити ті ж самі життєві орієнтири і своїм учням. Життєве кредо Анастасії міститься в щирій сповіді доньки батькам: «... Я ж хочу зробити з себе людину, котра в купі з іншими робить життя, а не бути попихачем. Не почувати, що не докинула ні дрібочки до тої маси людської праці, котра посуває життя наперед до того вселюдського ідеалу, котрий і для мене являється таким. …Мені хочеться зробити з себе корисну в житті людину...» [1, арк.2].

Предметом нашої студії є висвітлення сторінок раннього періоду життя Насті Грінченко як дитинство та юність. Адже в цей період відбувається становлення її особистості, формування світоглядних та життєвих орієнтирів.

Основу дослідження цієї статті становлять матеріали з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. В центрі нашої уваги перебувалифакти, пов'язані з сімейним вихованням Насті Грінченко у контексті політичних, історико-культурних та соціальних реалій.

13 грудня 1884 року в с. Нижня Сироватка Сумського повіту в письменницькій родині Бориса Грінченка та Марії Загірньої народилася донька, яку нарекли Анастасією.

Настя Грінченко. 1886 р.
ІР НБУВ, ф. 170, № 781

Від батьків Анастасія перейняла і замилування до літератури. Адже вона росла разом із творами, і на літературних творах свого батька. Бездоганна працьовитість, українські позиції світогляду батька відіграють принципове значення у формуванні характеру Насті Грінченко, суттєво вплинуть на вибір її життєвого шляху в цілому.

Народилась Настя здоровою та жвавою дитиною. Борис Дмитрович, як турботливий батько та справжній педагог, з самого народження виховував свою доньку, вкладаючи в неї душу та любов. «Батько краще міг її тішити, ніж я. Влітку вона прокинеться рано, в 4 чи в 5 годин. То й він забере її з возиком у садок, що був при школі і панькається з нею», – згадувала М. Загірня [2, с. 86].

У вихованні дитини батьки розуміли неабияке значення казки. Борис Дмитрович був переконаний, що через казку легше донести до дитини думку, здивувати, викликати бажання виразити себе, свої почуття й думки словом. Уже в ранньому дитинстві Настя охоче слухала, коли батьки розповідали казки, легко їх запам'ятовувала, переживала разом з героями, співчувала одним і по-дитячому осуджувала інших. Під впливом казок Настя переживала хвилюючу радість, яка

породжувала бажання слухати й переосмислювати, ділитися своєю думкою з батьками. «…Дуже ще мала була вона, як він заходився казати їй казки, почавши з Рябої курочки. Була дуже пам'ятка і як було проминеш щось у казці, то зараз заставить розказати так, як і перше. Без казки бувало й не засне і дужче любила коли каже казку батько, бо він таки краще оповідав, ніж я. Мабуть років до 4 без казки не лягала спати», – згадувала Марія Грінченко [3, с. 86].

Досвідчений учитель-практик і тонкий психолог Б. Грінченко бачив у кожній дитині особистість, тонку душу поета, домагався того, щоб у ній заграла поетична струна, відкрилося джерельце творчості. Казки, безперечно, мають не тільки пізнавальне значення, а й величезний вплив на душу дитини, адже відомо, що дитина живе більше почуттям, аніж розумом. Тому казка має великий філософський підтекст і неабиякий виховний уплив, бо саме такі твори й формують духовний світ дитини. Кожна з казок, незважаючи на фантастичну форму, викриває певні негативні риси людини і виховує найкращі морально-етичні якості.

Працюючи з дітьми над складанням казок, педагог учив їх знаходити свої слова. Тому не дивно, що донька, яка завжди перебувала серед учнів, не тільки слухала, а й складала та розповідала. Христя Алчевська, подружка Насті, пригадувала: «Ми просили Настю нам розповісти казочку. Вона оповідає щось про зірки. Слово «зірки» мені, що виховувалась переважно в московській мові, – незрозумілі; Настя пояснює, що воно таке…І в тих казках стільки чару, стільки справжньої української поезії!» [4, арк. 1].

Розказані Борисом Дмитровичем казки та оповідання для доньки справжні історії з повчанням. Найголовніша мета їх – співпереживання долям людей.

Хоч, безперечно, казки та оповідання мали фантастичного забарвлення Б. Грінченко не боявся показати смерть і страждання людей. На його думку, життя в творі має бути реальним, неприкрашеним. «Немає ніякої потреби, – писав він в одній із своїх статей, – вберігати дитину від розуміння того, що в світі багато горя й мучень, навпаки, – необхідно, щоб вона як у справжньому житті, так і з книги вчилася любові й співчуттю до всіх страждаючих, обтяжених тяжким життям, до будь-якого горя» [5, с. 37].

Тому основним критерієм у формуванні духовного світу Насті батьки вважали милосердя. Це життєве кредо сповідувала і родина Грінченків. Так у своїх спогадах Марія Познякова – жінка сторожа Олексіївської школи, де вчителював Б. Грінченко, згадує: «…я паску собі спекла з чорної муки; та й пісна зовсім, бо на за віщо й сахарку було купити, та ще й з діркою в середині! Ви ж те все знали. Пішла я десь з дому… Через годину приходжу, коли в мене на столі паска така хороша стоїть і крашанок із три десятки мабуть! Здивувалися ми з чоловіком: де ж воно взялося? Пішли ми до вас жалітися, що де ж воно взялося, коли було замкнено. А Настуся сміється-сміється, – ах ти ж голуб'ятко, неначе зараз перед очима! «Та чому ти, Настусю, смієшся?» – питаю. «Та ми ж з мамусею на другі двері увіходили та й поклали все!» Та й не один раз ділилися і куском хліба, і всячиною» [6, с. 181-182].

Про милосердя та самопожертву свідчать і вчинки дорослої Насті, коли, перебуваючи в ув'язненн,і турбувалась про слабших, ділилась усім, залишаючи собі крихту, чи жертвувала зароблені гроші нужденним (задовольняючись стаканом вареної квасолі на день).

Відомо, що дитина в сім'ї копіює все від своїх батьків. Вона наслідує дії, мову, рухи. Настя Грінченко, спостерігаючи за роботою батька, як він працює, пише, сидячи за столом, намагається і собі копіювати його поведінку. Вона просила давати їй книжки і намагалася читати, як татко. І так само, як її батько в дитинстві, малювала, зображені портрети підписувала на зразок: «Татко Грінченко». Про неабиякий авторитет батька свідчить і той факт, що вже дорослою, перебуваючи у Петербурзі, вона у своєму листі просить вислати «таткову кабінетну фотографію» [7, арк. 2], яка, на нашу думку, надихала її до праці.

Оскільки батьки виховували доньку без няньки, то вони культивували в дитині самостійність. Коли Настя залишалася сама вдома, вона завжди виконувала материнські настанови, завжди дотримувалась слова «так саме, як і батько, бо й він ніколи слова не ламав», – згадувала Марія Грінченко.

У 1887 р. молоде подружжя Грінченків приїздить до с. Олексіївка Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії (нині Луганської області), куди їх було запрошено вчителювати. З осені 1887 по вересень 1893 року Борис Грінченко вчителював у приватній школі Х. Д. Алчевської.

Будинок Грінченків в Олексіївці був справжнім осередком українського життя. Туди приходили селяни і старі й молодші не тільки порадитися, але й обговорити всі хвилюючі питання. Здебільшого це бувало ввечері, коли Настя була дома. Вона прислухалась, та навіть була учасником розмов у хаті, оскільки й собі докидала слова.

Подружжя Грінченків принципово ставились не тільки до спілкування українською мовою, а і до одягу. Тому вдягали Настю в українській одяг – полотняну сорочку і селянську спідничку. У спогадах Христини Данилівни Алчевської Настя показана як «…маленькая, умненькая, очаровательная девочка Ната. Одетая в деревенскую холщовую, мережанную сорочку и деревенскую спидничку, босенькая и стриженная по-деревенски» [8]. А Іван Липа образно писав: «У світлому національному вбранні, з різнокольоровими стрічками, на широких уже завмерлих степах вона [Настя – *Н.К.*] здалека визначалась як чудово гарна квітка» [9].

Справжнім прикладом для учнів с. Олексіївка була родина Грінченків, які не тільки говорили української мовою, а й носили український одяг. Грінченки мали неабиякий авторитет серед учнів, тому не дивно, що школярі наслідували їх в усьому. З цього приводу М.М. Грінченко згадує, що «..всі учні, а надто дівчата у вишиваних сорочках, у керсетках, у намисті, з стрічками на голові, з кісниками в косі були дуже любі» [10, арк. 101].

Повсякчасними подружками її були дівчатка з села і найулюбленіша - Горпинка. Тільки як приїздили Алчевські, то гралася Настя часом із Христею. В своїх спогадах «Моїй товаришці» Христя згадувала: «…Під червоним череп'яним дахом сховався за кількома деревинами сірий будиночок. Там живе учитель…Весело і жваво стукаю я підборами своїх червоних чобітків по сходах його хати й біжу до подруги.. Вона, моя люба Настя, сидить і обідає поруч з татком. Голі ніжки навіть не торкаються червоної долівки, рукав вишитої сорочки звисає зі стола, а підстрижена мов у хлопця білява голівка нахиляється над мискою з борщем. Я терпляче чекаю… жду не діждуся, коли це ми підемо гулятися в ляльки» [11, арк.2].

На п'ятому році життя Настя, спостерігаючи, як батько читає й пише, потяглася й собі до книжок. Вивчила Настя абетку за цікавою системою. Батьки купили літери наклеєні на картоні, поприв'язували ниточки і повішали на стіні. Допитлива дівчинка швидко запам'ятала їх, а спостерігаючи, як батько навчав читати інших дітей, самостійно навчилася й сама.

Буквар – це перший путівник, який відкриває дитині дорогу в світ Знань. Буквар – одна з книжок, від якого значною мірою залежить ставлення людини до навчання, її успіхи не лише в науці, але й загалом у житті. Тому важливо, щоб перша навчальна книжка була красивою, якісною, а головне – написана рідною мовою.

Так як українських букварів, підручників, читанок не було, Борис Дмитрович за своєю методикою укладає букваря – «Українська граматка до науки читання й писання» [12]. Про історію його написання він згадує: «Склав я цю граматку ще року 1888, бувши на селі вчителем. Тоді невільно було друкувати ніяких українських книжок до науки дітям чи дорослим, через те я сам написав усю граматку друкованими літерами та й учив по ній читання й писання свою дитину і чужих дітей, щоб рідною мовою озвалась до їх наука» [13, с. 61].

Свою доньку Настю, Борис Дмитрович вчив і виховував за своєю власною педагогічною системою, яку виробив під час вчителювання. Відсутність українських книжок з основних питань формування знань і світогляду дитини змусили його «видавати» саморобні книжки українською мовою. Так, в Олексіївці у 1888 р. Борис Грінченко складає букварик «Настина читанка» № 1 [14], у 1889 р. створює першу після «Граматики» Книгу до читання [15]. Пише журнал «Квітка». Настына читанка» [16], пізніше в Чернігові – "Проліски. Настын часопис» [17].

Основу всякої мови становлять звуки, тому Борис Дмитрович починав навчати дітей грамоти з відомостей про них. Саме за фонетичним принципом Грінченко і побудував свій буквар. «Діти спочатку, – пише він, – вивчались розкладати слова на склади й на окремі звуки, потім доходило до того, що з показаних їм звуків самі складали слова. Все це я робив з самими з в у к а м и, зовсім поки що не говорячи з дітьми про літери» [16]. Водночас педагог навчав дітей писати елементи літер, слова, речення. В архіві збереглися зошити його доньки Насті, які ілюструють роботу педагога і учениці. Крім Писання (Зшиток перший 1891 р.), збереглись зошити з малювання (1892, 1893 рр.), французьке і німецьке писання (1893 р. Харків), німецьке, французьке та московське писання (1893 р. Харків). В зошитах червоним олівцем видно виправлення помилок доньки, а в зошиті французького та німецького писання батько вказує: «Все переписати. 5 листопада» [19].

Розумовий розвиток дитини, на думку Бориса Грінченка, повинен бути цілеспрямованим, системним і безперервним. І тут особливе значення мають читанки. Тому особливої ваги він приділяв дитячим журналам, мета яких полягає у тому, щоб систематично впливати на духовний світ дитини, формувати підвалини для міцних естетичних, моральних, патріотичних та інших переконань. Книга, на думку педагога, є важливим засобом формування дитячих уподобань, смаків та загальної ерудиції. «Як тільки навчиться ди-

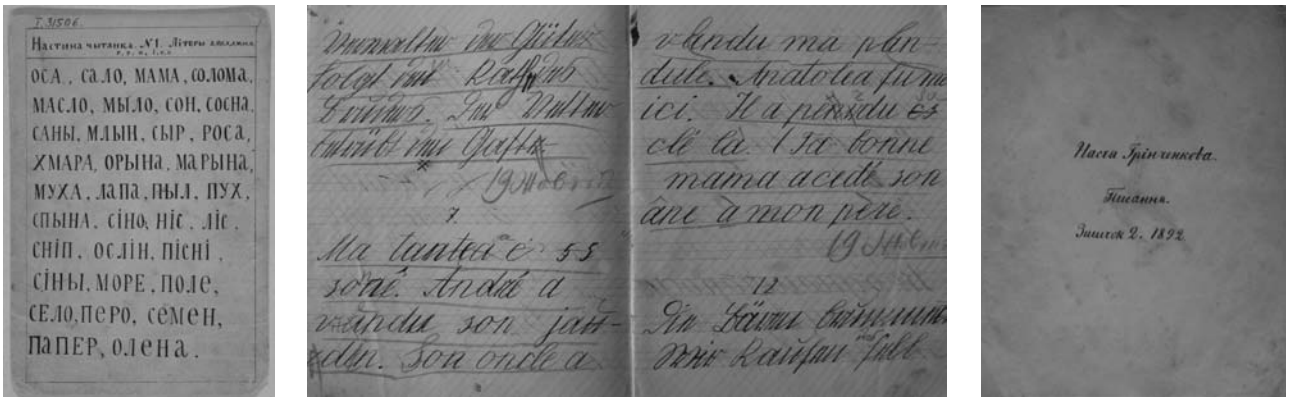

Писання Н. Грінченко. Зошити 1891-1893 рр.
ІР НБУВ, ф. 1. 33350

тина читати, – вважав Б. Грінченко, – вона таким чином здобуватиме новий ґрунт для роботи свого мислення. Раніше лише ті чи інші життєві обставини, серед яких жила дитина, були для неї цим ґрунтом. Тепер же її кругозір значно розширюється. У сфері моральних понять ще не вироблено нічого остаточного, усвідомленого. Книжка зустрічається з майже незайманим моральним світом дитини. І надалі становище дитини в питаннях морального характеру – не постійне, воно змінюється до тих пір, поки в людини не виробиться належний світогляд» [20, с. 34-35].

Підручники, читанки складені Грінченком для навчання своєї дочки Насті та інших дітей, не втратили актуальності, і досі можуть бути зразками методики і методології початкової освіти дитини.

Саморобні книжки для Насті та інших дітей зберігаються в архіві Інституту рукопису. Це унікальні книжки, які викликають захоплення та повагу до людини, яка з такою любов'ю їх створила, не жалкуючи ні часу, ні сил. Вони містили авторські малюнки, яскраві аплікації. Завдяки цікавому та простому оформленню навчальний матеріал підручника спонукав формуванню світоглядних позицій та сприяв мотивації навчання, а виділенням окремих понять, які слід запам'ятати, впливав на краще засвоєння знань.

Справжнім прикладом методики навчання через «друковане» слово є читанка, зроблена для маленької доньки – «Квітка». Настина читанка». Вона супроводжується написом: «Сю книгу написав татко Насті, як вона не могла читати друкованого, бо воно дрібне, а в неї боліли очі, та й не було тоді таких українських книжок дитячих, щоб їх могли маленькі діти читати – Насті тоді було 5 років» [21]. «Видана» книжка з великим натхненням та любов'ю, гарно ілюстрована, з цікавим для дитини різноманітним матеріалом. «Квітка» справила враження не тільки на Настю, а й на всіх, хто тримав журнал у руках. Так, один з учнів Б. Грінченка пригадував: «І досі я пам'ятаю, як-от: «Квітка» – колядки се були розмальовані червоним і різним чорнилом, що нас, дітей, найбільше цікавило. А тепер нас, уже великих, цікавлять не ті квітки та візерунки, що змалу, а ті правдиві слова, що часто ти, дорогий наш учителю, промовляв до нас обездолених» [22, с. 172]. Сучасник Бориса Дмитровича А Г. Шерстюк, писав: «…нам хотілося трохи зупинитися на зовнішньому вигляді тої «Квітки», того першого дитячого часопису на українській мові. Написано його надзвичайно старанно, розбірно, як-от потрібно для дитини, а до того досить густо оздоблено малюнками та візерунками. Переглядаєш сторінки цього журналу і дивуєшся, – яка то сила віри й переконання була в цій людині, що положила стілько праці на цю невеличку з вигляду річ, але яку велику з боку ідеї» [23, с. 11].

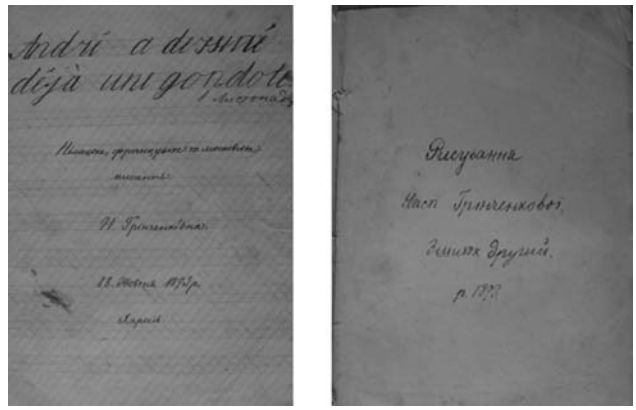

Вперше цей рукописний дитячий журнал дослідила М. Одінцова. Вона зазначила, що Борис Грінченко був одним із перших в Україні, хто почав застосовувати на практиці новий методичний прийом у навчально-виховному процесі – «видання» рукописного журналу, який виконував не тільки навчальну мету, а й виховну. «Видаючи» журнал, пише дослідниця, Б. Грінченко досягає поставленої комунікативної мети –

формує комунікативні вміння. Новим прийомом досягається також і виховна мета – формування морального ідеалу, справжнього ідеалу добра, правди, краси, гуманності, формування особистості [24, с. 90].

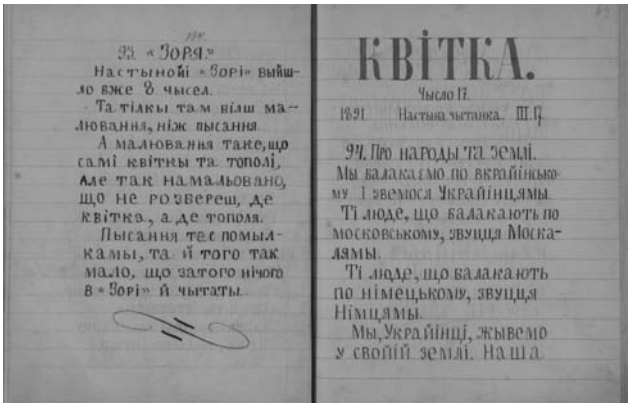
93. «Зоря»
Настынойі «Зорі» выйшло вже 8 чысел.
Та тілкы там вілш малювання, ніж пысання
А малювання таке, що самі квітки та тополі, але так намальовано, що не розвереш, де квітка, а де тополя.
Пысання теє помылкамы, та й того так мало, що затого нічого в «Зорі» й чытаты.

КВІТКА.
Число 17.
1891. Настына чытанка. III. 17.
94. Про народы та землі.
Мы балакаємо по вкрайінському і звемося Украйінцямы.
Ті люде, що балакають по московському, звуцця Москалямы.
Ті люде, що балакають по німецькому, звуцця Німцямы.
Мы, Украйінці, жывемо у свойій землі. Наша

Рукописна читанка, укладена Б.Д. Грінченком для навчання доньки. ***ІР НБУВ, ф. 1. № 31505***

У першому номері Б. Грінченко вміщує вступне слово: «З цього дня буде виходити Настина читанка Квітка. Вона виходитиме не щодня, а тоді, як мені буде коли. Квітку може читати Настя сама» [25, арк.2.]. Уже цим вступним словом батько спрямовує доньку на самостійну роботу. Привчаючи до цього дитину у п'ятирічному віці, він виховує в ній потребу у подальшому самовихованні й самонавчанні, а також розвиває самодисципліну.

Заслуговує на увагу матеріал, вміщений в «Квітці», спрямований на усвідомлення самоідентичності. Саме він був націлений на національне виховання, прищеплював патріотичні почуття, повагу до свого народу. «Ми балакаємо по-вкраїнському і звемося Українцями… Ми, Українці, живемо у своїй землі. Наша земля зветься Україна» [26, арк. 69].

Влучним методичним прийомом є те, що Б. Грінченко повторює цю думку тричі: на початку, в середині і в самому кінці тексту. Основна мета такого потрійного повтору – закріпити в свідомості дитини свою національну приналежність, гордість за свою націю. Теза висловлена в кінці тексту відображає принципову національну позицію Бориса Дмитровича: «Ми, Українці, живемо у своїй землі, на Україні, балакаємо і пишемо по-своєму, по-вкраїнському. Ми, Українці, повинні любити свою землю Україну більш од усього на світі і балакати і писати тільки по-вкраїнському» [27, арк. 70]. Такий матеріал, безперечно, сприяв любити й поважати свій край, бути гідними своїх батьків.

Слід зазначити й те, що «Квітка» була не тільки навчальною, а ще й повчальною. Крім пізнавальних рубрик читанка вміщувала для читання такі рубрики як: «Про Настю», «Пісня про Настю», «Новини». Як правило, вони містилися в кінці номеру. Відповідний матеріал акцентував увагу на поведінці доньки та спонукав на осмислення її. Це здебільшого повчальні розповіді, невеличкі віршики про ті ситуації, в які потрапляє Настя через свою непосидючість і неслухняність. Розповідаючи легко та з гумором про деякі доньчині вчинки, Борис Дмитрович, таким чином, невимушено формує в доньки чемність та інші позитивні риси.

Так, в 7 числі «Квітки» від 1891 р. Грінченко пише: «Настя нашморгала повну хату. Од Настыного крику болять усім голови. Настыни ноги бувають на всіх колінах. Гарна дівчина Настя?» Або в іншому номері: «Настя цей тиждень вередувала менш, а шморгала багато. Це гарно, що Настя менш вередувала» [28].

Як відомо, дитяча преса в Україні бере свій початок з XIX ст., а саме з 1890 р., коли у Львові почав видаватися двотижневий ілюстрований журнал «Дзвінок» – художньо-педагогічне видання для дітей та юнацтва. Журнал цей став виданням, яке «несло культуру й просвіту дітям, а з ними вливався в кожну родину струмінь нових знань, живого мислення, виховувалась повага до української історії та культури. Змістовні випуски, різноманітність жанрів, доступна форма викладу, естетичне оформлення журналу здобули йому визнання і популярність серед дітей і дорослих» [29, с.123-124].

Єдиний україномовний дитячий журнал, який надходив в родину Грінченків був «Дзвінóк» – найулюбленіший і найочікуваніший для Насті. Марія Загірня у своїх спогадах писала: «…Читати вона дуже любила, а не було чого давати. Книжки українські, які тільки були тоді такі, що можна дитині дати, всі поперечитувала. Прийде «Дзвінок» – «Бібліотека для молодіжі» – хіба ж довго їх прочитати? А там знову: «Таточку, дай бо книжку!» [30, с. 87].

Про ніжні стосунки, довірливі відносини, обговорення хвилюючих тем, в тому числі і про журнал «Дзвінок», свідчить листування батька з донькою. Так, під час від'їзду Бориса Дмитрович до Києва, Настя пише: «…Любий таточку! Поздоровляю тебе з днем народження, бажаю тобі бути здоровим і довго на світі жити. Напиши нам що там в Києві робиш чи здоровий? Присилай нам швидше листа з добрими звістками… Читали «Дзвінок». Я уже дочитала записки школяра,

дуже гарне. …Напиши листа чи гарно ти доїхав. Роздивись на Дніпро і напиши мені чи гарне воно чи ні? Цілую тебе дуже, дуже. Твоя Настя. 25 листопада 1893» [31, арк.1-2].

У листах Настя інформувала батька про свої успіхи в читанні, розповідала всі новини, висловлювала щирі почуття, чекала з нетерпінням відповіді. Листи батька – це доросла розмова з донькою сповнена любові та ніжності. В листі з Чернігова від 01.03.1895 Борис Дмитрович пише: «На цензуру за Глібова будемо жалітися міністрові, – може що й вийде. З якої це ти книжки прочитала три розділи? С польської? Коли с польської то се дуже добре. Прийшло перше число «Дзвінка» за сей рік, бачиш як швидко, а в йому переклад «Резинового серця» …Здається ти любиш цю казку. В бібліотеку поприходили книжки такі, що й тобі можна читати. Приїзди швидше, то й будеш читати, а поки бувай здорова, моя стрижчатко стрибуче. Цілую тебе дуже, по голівці розумненькій гладить і дожидає до себе твій татко» [32, арк. 1]. Листи люблячого батька – це і особисте спілкування, і справжній навчально-виховний процес, де батько-педагог звертає увагу на грамотність листів.«… Любе Настенятко! Спасибі, що написала, – шкода тільки, що скрізь такі слова що треба починати з великої літери, а ти починаєш малою (богодухів, ворожба, крути)» [33].

Звичайно, як і кожне мале дівчисько, Настуня дуже любила грати в ляльки. Це було захоплююче дійство з сільськими подружками та з Христею Алчевською. Ляльок у Насті було чимало, і придбані в магазині, і саморобних. В домі були цілі «вистави», коли ляльки «ходять до школи», «колядують», є учасниками весілля тощо. Це було неабияке захоплення. Батьки купляли ляльки, самостійно виробляли їх та були учасниками цих «вистав».

Як справжній педагог, Борис Грінченко намагався прищепити Насті дисциплінованість, пунктуальність, акуратність в усьому, і навіть у грі. З цього приводу заслуговує на увагу цікавий педагогічний прийом, який він застосовував. Це – звертання до Насті у віршованій формі. Саме така форма (іронічна і ненав'язлива) дає змогу спостерігати за собою збоку, спонукає до усвідомлення своїх вчинків тощо. Цікавими є пісні про Настю. Звертає на себе увагу пісня-повчання про те, що робила Настя в старовину, торік писані. Пісня перша. «Склад», звернений до Насті, вміщений у журналі «Квітка». Так, розповідаючи, що Настя з ранку до вечора любить гратися в ляльки, і не прибирає їх, Б. Грінченко пише:

«Ніч минула, сонце встало,
Настенятко вже не спить,
Ще не вмилась, не чесалась,
Вже гукає: «склад несіть»…

Склад стоїть посеред хати,
Починається біда:
Ганчірки, ляльки, папери
Настя з його виклада.

Татко тільки через хату
Перейти кудись хотів,
Та й заплутався в тій купі
З ганчірок та папірців…

Катря каже: «все ховай ти,
Замету усе я в піч!»
Настиня складать не хоче
День минув, минула ніч…»[34].

Цікавим журналом, який «видавав» Б. Грінченко для Насті протягом травня – липня 1894 року був «Проліски». У записнику на 116 сторінках подається 8 чисел. Це видання визначає М. Одінцова як пізнавальне, культурологічне, науково-популярне, оскільки воно має чітко окреслений поліфункціональний характер, бо інформує, навчає, розвиває та виховує…» [35, с. 90].

Звертає увагу вступна стаття першого номеру, в якій зазначено: «Наш часопис «Проліски» виходитиме тільки для Насті і то з тією умовою, щоб Настя, читаючи його, не витискала на ньому печаті пальцями. Виходитиме він, коли схоче, тобто тоді, коли редакція матиме змогу й вільний час, щоб його написати. Бо, бачите, написати не довго, але мудро скласти те, що треба писати. Бо натхнення не завсігди є, а іноді хоч як його ловиш і за вухо, і за хвіст, а воно все не ловиться. Хай же наша читачка має се на увазі і не ремствує, коли часом довго доведеться їй нового числа дожидатися. Після цієї передмови беремося до мови» [36].

Як у справжньому журналі подається назва, містяться підзаголовкові дані, про продовження й закінчення твору, назви розділів тощо. Наприклад: «День у римському цирку» (заголовок), «Перероблено з В. Висковатова» (підзаголовкові дані), «І. Римці готуються до своїх свят" (назва розділу), «Далі буде» (інформація про продовження матеріалу). Є і відомості від редакції, наприклад: «Редакція переїздила на нову квартиру і через те не могла виготувати усіх, які наміряласъ, статій до цього числа» [37]. Неабияке враження на Настю мала казка «Турбата», яка подається у другому, третьому й четвертому номерах. В ній Б. Грінченко застосовує з виховною метою своєрідний педагогічний прийом – розповідає

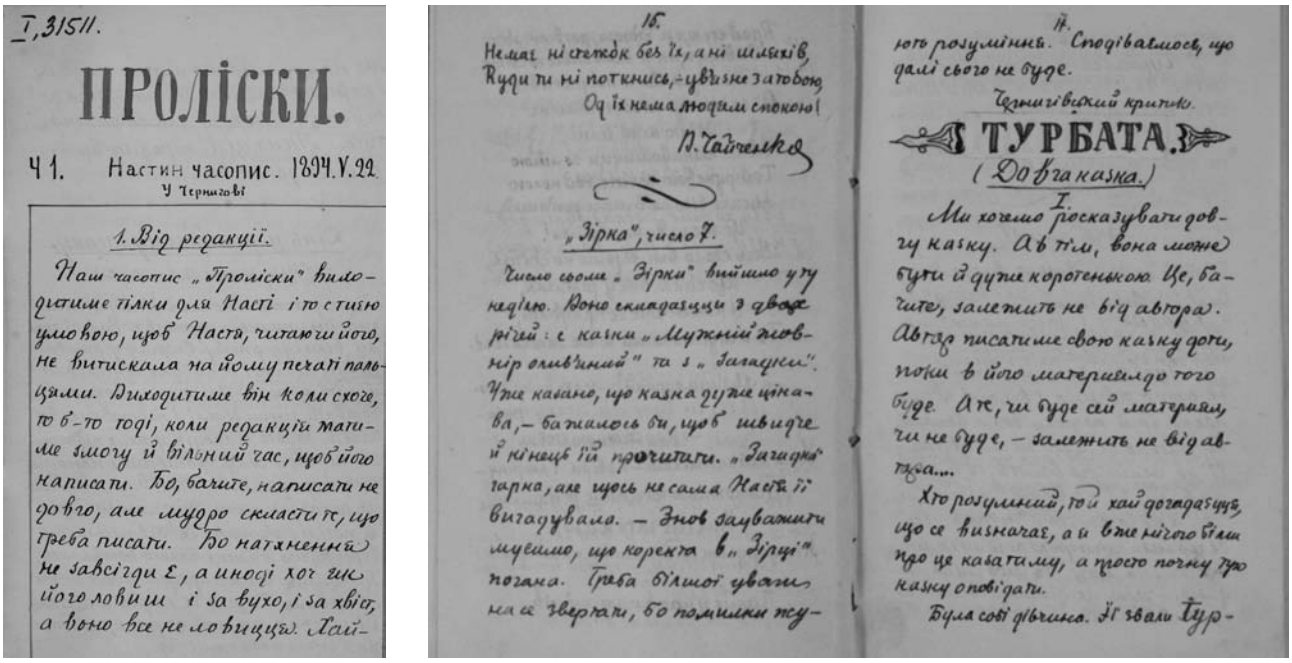

Т, 31511.

ПРОЛІСКИ.

Ч 1. Настин часопис. 1894. V. 22.
У Чернигові

1. Від редакції.

Наш часопис „Проліски" вилодитиме тільки для Насті і то с тією умовою, щоб Настя, читаючи його, не витискала на йому печаті пальцями. Виходитиме він коли схоче, то в-то годі, коли редакція матиме змогу й вільний час, щоб його написати. Бо, бачите, написати не довго, але мудро скластися те, що треба писати. Бо натхнення не завсігди є, а иноді хоч чи його ловиш і за вухо, і за хвіст, а воно все не ловиться. Най-

15.

Немає ні стежок без їх, ані шляхів,
Куди ти ні поткнись, – цвіне за тобою
Од їх нама мюдним спокою!

В. Гайченко

„Зірка", число 7.

Число своєї „Зірки" вийшло у тую неділю. Воно складається з двох річей: с казки „Мужній словнір оливʼяний" та з „Загадки". Уже казано, що казка дуже цікава, – бажалось би, щоб швидче й кінець їй прочитати. „Загадка" гарна, але щось не сама Настя її вигадувала. – Знов зауважити муешмо, що коректа в „Зірці" погана. Треба більшої уваги на се звертати, бо помилки ту-

11.

ного розуміння. Сподіваємось, що далі сього не буде.

Чернигівський критик.

ТУРБАТА.

(Довга казка.)

I

Ми хочемо розказувати довгу казку. Ав тім, вона може бути й дуже коротенькою. Це, бачите, залежить не від автора. Автор писатиме свою казку доти, поки в його матеріялу до того буде. Аж, чи буде сей матеріял, чи не буде, – залежить від автора...

Хто розумний, той хай догадається, що се визначає, а я вже нічого більш про це казатиму, а просто почну про казку оповідати.

Була собі дівчина. Її звали Тур-

Рукописна читанка, укладена Б.Д. Грінченком для навчання доньки. *ІР НБУВ, ф. 1. 31511*

про саму Настю. Якщо в «Квітці» містились пісні та новини про Настю, то в «Пролісках» новини про Настю набрали іншої форми. Турбатою (десятирічна головна героїня) є сама Настя, а все, про що йдеться в казці, – все відбувається в її житті. Мета казки полягала в тому, щоб дочка впізнала в негативних вчинках Турбати свої негативні дії і зробила відповідні висновки. Так, розповідаючи, що на канікули Турбата піде на день пізніше, бо не виконала завдання, Грінченко пише: «Бідна дівчина плакала, і таткові було дуже жалко своєї маленької Турбати з ласкавими розумними очима, але він не міг інакше зробити, бо Турбата зробила негарно і повинна була своє негарне діло направити. Оце й хотів татко Турбаті показати, що кожне негарне діло, треба направити на добре (підкр. – *Б.Г.*). Чи зрозуміла Турбата? Я думаю, що вона зрозуміла, бо вона розбирає, де гарне, а де негарне. А коли вона це зрозуміла, то з цього буде добро» [38]. В наступній казці, розповідаючи, що Турбата зробила батькові боляче, Грінченко пише: «Я вірю, що ти не хотіла, але мало не хотіти, – треба ще бути завсігди уважною і дивитися, щоб не робити нікому поганого. Треба думати не про себе тільки, а зважати й на інших, – чи їм нема якої шкоди з твого поводіння… І мамуся, часом зовсім не маючи вільного часу, бувши такою доброю, робить те, що Турбата каже. А Турбата й нічогісінько собі – ані гадки! Чудово робить Турбата! Адже правда?» [39]. Така форма розповіді, прямі запитання, адресовані безпосередньо читачу (а отже, доньці), змушують замислитися, вчать думати. Обрана Грінченком форма спілкування є прекрасним засобом формування моральних та етичних норм. Такий метод емоційного стимулювання навчання створює у навчальному процесі ситуацію зацікавленості.

Ймовірно те, що Б. Грінченко настільки захопив доньку своїм журналом, що у відповідь Настя почала писати свій журнал батькові. Спочатку писала вона друкованими літерами, а потім і прописними. «Як почав «видавати» журнал татко Насті, – згадує М. Загірня, – то схотіла «видавати» журнал і Настя таткові. Не знала писаних літер, то писала друкованими, а потім і писаними» [40, с. 87]. Так з'являється «Зоря. Таткова читанка» – перший Настин часопис [41].

Для «видавництва» журналу Настя використовувала учнівський зошит. Писала спочатку олівцем потім чорнилом. Малювала, наклеювала різні картинки. Щоб зберегти інтерес доньки до «видання», Борис Грінченко завжди звертав увагу на всі починання доньки, підтримував її, заохочував. Так, у № 7 від 27 січня 1891 р. у рубриці «Новини» він зазначає: «Настя почала видавати свою газету. Газета зветься «Зоря». Перше число уже вийшло. Цікаво і друге побачити» [42, арк. 25]. Переглядаючи кожен номер журналу «Зорі», Борис Дмитрович реагує на кожен номер, відмічає позитивні сторони журналу та робить деякі зауваження. Для цього він в журналі «Проліски» вводить рубрику Про «Зірку». Так, наприклад, Борис Грінченко повідомляє: «Настя

видає для татка часопис «Зірку». Вже 6 число вийшло. Часопис той цікавий. Гарні там самої Насті вірші й прозова байка про квіти. Видимо, що ту байку пишучи, Настя думає добре і розуміла про що писала і знала як треба писати. Ми хотіли б якомога більше читати Настиних віршів та байок. Цікавий також переклад з Андерсона писаний гарною мовою, шкода тільки, що коректа йому поганенька. Чернігівський критик» [43]. Або, «Настиної «Зорі» вийшло вже 8 чисел. Та тільки там більше малювання ніж писання. А малювання таке, що самі квітки та тополі, але так намальовано, що не розбереш де квітка, а де тополя. Писання те з помилками, та й того так мало, що я затого нічого в «Зорі» й читати» [44].

Цікаво, що в «Зорі» Настя подає рубрики під заголовком «Про татка», де, наслідуючи «Квітку», розповідає про батька, а також пише про часопис «Проліски». Так, реагуючи на батьківські оповідання – повчання та зауваження, Настя в журналі «Зірка» пише: «Тепер виходить часопис «Проліски». Це дуже гарний часопис. Але в йому єсть ось що не гарне. Видається ще часопис «Зірка», редакторка часопису Маківка, а в «Пролісках» пишуть про Маківку яка в неї чудна вдача. Це зовсім негарно» [45].

Цікавим, на наш погляд, є спілкування Насті і батька у формі домашнього листування. Щоб покращити зміст та наповненість журналу «Зірка», Настя постійно «чіплялась» до батька, щоб він «присилав їй свої статті», і таким чином допоміг би у видавництві журналу. Коли батько не дав позитивної відповіді, Настя пише до нього «офіційного» листа. Виховуючи самостійність, послідовність, працелюбність та наполегливість, Борис Дмитрович відповідає доньці: «На Вашого листа мушу сказати Вам, що передплатники истніють не на те, щоб свої твори присилати, а на те, щоб писати, існують співробітники. Коли ж Ваші співробітники такі нікчемні, як Ви пишете, то я в цьому не винен. А ось мушу сказати, що коли й у «Зірці» буде стільки помилок, скільки є у Вашому листі, то її годі буде відчитати і змислу в їй доглупатися зможете хиба тільки Ви самі та ота розкудлата штучка, що все до мене чіплялося. З ушануванням Б. Грінченко. Редакторові Маківці» [46, арк.1].

Отже, Борис Грінченко «видаючи» рукописні журнали, пишучи листи-звернення досягає поставленої мети – формує комунікативні уміння у дочки. А новими прийомами (рубрики звернені до Насті), досягається також і виховна мета – формування культури поведінки, морального ідеалу, працелюбності, самостійності та наполегливості.

У 1893 родина Грінченків виїхала з Олексіївки. Спочатку вони жили кілька місяців у Харкові, а в 1894 р. переїхали до Чернігова. Там Борис Грінченко займає посаду діловода оціночної комісії губернського земства, а з 1898-го секретаря земської управи.

Настя Грінченко у підлітковому віці
ІР НБУВ, ф. 170. № 798

На сімейній раді було вирішено продовжити навчання Насті дома. Однак товариська душа, жвавий та непосидющий характер доньки змусив змінити плани. Анастасію вирішили віддати на подальше навчання в гімназію. В 1895 році вона вступає в гімназію в 1-й клас. Хоча початкове навчання Настя отримала українською мовою (найголовніший педагогічний принцип Бориса Грінченка) у чернігівській гімназії навчання було російською. Однак донька володіла як українською, так і російською мовами, знала німецьку та французьку (про це свідчать учнівські зошити Насті з німецької, французької та «московської» мов), і з легкістю здала іспити. І всі дорікання, що вони не правильно робили, що не говорили з нею «по-московському», що їй важко буде вчитися, побоювання, що не здасть іспити були марними. З цього приводу Марія Грінченко згадує: «Ще з самого її малечку докоряли нам люде, говорилося навіть, що ми не маємо права робити над дитиною такий експеримент – нехай виросте, та тоді й вибере «сознательно» собі мову. Говорилося навіть при їй, але на щастя вона вже змалечку «сознательно» вживала українську мову і такі розмови не мали на неї поганого впливу. Як прийшла я з нею на екзамен у гімназію, то одна пані, що теж привела свою дочку на екзамен і знала, що Настя завсігди говорить по-українському, почала докоряти мені, що як це недобре, що тепер їй дуже важко буде вчитися» [47, с. 89].

Насті вчитися було дуже легко, хоча навчання в гімназії їй не подобалося. Напевно, не було вчителів, які б захопили її. З цього приводу своїми враженнями від учителів та навчанням в гімназії ділиться Настя в листі до матері: «В гімназії мене ще й досі ні с чого не питано. З німецької мови у нас чудовий учитель і всі гімназистки страшенно його люблять. Зі словесності

поганий, виясняє так, що на перших партах мало чують, а ми якщо п'ять слів почуємо, то й добре. Він почуває себе ніяково і не знає як учити. Каже він (уч.) що виясняє «потому, что нечего делать». Не розумію, як це учителеві на уроці нема чого робити, та ще на перших уроках, коли йому треба дізнатися що ми знаємо. Задав нам вивчити вірш Жуковського «Море». Вірш без рифми і якийсь стиль і мова важкі, так що наші гімназистки таке як «Спи младенець мой прекрасний» нічого не розбирають. Француз наш хворіє, не ходить в гімназію. Латинська мова здається не трудна. Там же тільки треба зазубрити» [48, арк.2]. Насті навчання давалося легко, тому отримувала вона відмінні оцінки. «У мене досі тільки два бали: 5 з німецької і 5 з латини», – інформує вона листом матір через тиждень.

Закінчила гімназію Настя з медаллю. Однак спогади про гімназійне життя не були захоплюючим. Напевно це пояснюється браком яскравих талановитих педагогів (було з ким порівнювати), відсутністю близьких друзів. З цього приводу Марія Миколаївна згадувала: «Серед гімназисток у Чернігові було в неї кілька ближчих товаришок, але взагалі якось мало товаришувала вона з гімназистками та й з гімназистами. Мало бувала серед їх. Як скажеш іноді що чому ти не ходиш ні до кого, навіть на гімназічні зібрання, то вона одкаже: «Якось мені там не цікаво». Мабуть справді мало спільних інтересів з їми у неї було. Здебільшого сиділа дома, читала, шила, перекладала» [49, с. 89].

Дійсно, Настя багато читала. Про це свідчить зошит, який вона вела: «Запис українських книжок, які я прочитала. Н. Грінченко» [50]. В ньому вона занотовувала прочитані твори. Коли переглядаєш зошит, дивуєшся, як багато прочитано. За 1901 рік прочитано біля 100 творів 70 авторів, а в 1902 р. 50 творів 32 авторів [51]. Зразу виникає питання: «Де знайти сучасного 13-14-річного учня який стільки читає?». Слід зазначити, що читала вона твори переважно українських письменників, таких як: Марко Вовчок, П.Гулак-Артемовський, О. Конiський, П. Мирний, Н.Кобринська, О.Кобилянська, Т.Зінківський, Б.Грінченко, І. Котляревський, І.Франко, П.Куліш, О.Барвінський, М.Старицький та ін.

У той самий час Настя береться і за письменницьке перо. Тоді надруковано в Чернігові першу книжечку перекладів «Добрий звір». Згодом у Києві друкуються ще дві: «Між хмарами сонечко» і «Буря на морі». Справжнім сюрпризом для батька на день народження був подарунок Насті – переклад оповідання Пейверинта «Старчиха».

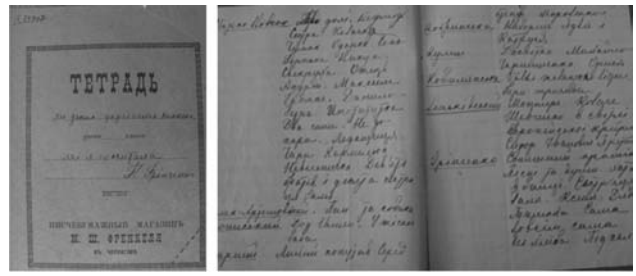

Запис прочитаних книжок Насті Грінченко.
ІР НБУВ, ф. 1. № 33407

Закінчила Настя гімназію з п'ятірками, були тільки дві четвірки: з математики та рукоділлю. В архіві зберігся атестат Насті Грінченко де міститься такий запис: «Из всехъ сихъ предметовъ получила в общемъ среднемъ отметку 4 7/8… На основании ст. 30. Положенія о женскихъ гимназіяхъ и прогимназіяхъ Министерства Народнаго Просвещенія Гринченко удостоена награди серебряною медалью» [52].

Атмосфера в сім'ї Грінченків була наповнена любов'ю, турботою та повагою один до одного. Розлука, хай недовга, в сім'ї болісно сприймалась кожним із них. Всі чекали листів, щоби хоч віртуально, але поспілкуватись. «Настусю, голубко, спасибі за листика. Я його кілька разів прочитав, – мов дома побував і тебе побачив», – писав Борис Грінченко своїй донечці [53, арк. 1]. Пізніше, навіть коли донька була вже дорослою, Марія Миколаївна з сумом пише до чоловіка та доньки: «Як ви поїхали, той сонечко сховалося, і небо плаче. Сумно на дворі, сумно і в хаті. Учора прийшла – пустка в хаті. Увійшла, я в твою хату, Настунічко, сіла на твоє місце біля віконця та й заплакала» [54, арк. 2].

Про теплі почуття, сповнені батьківської любові, свідчать листи Бориса Дмитровича до Насті. Дуже часто Борис Грінченко писав листи у віршованій формі. В них він ніжно звертається: «Голубко-Настинятко», «Люба моя Нистинятко», «Люба моя Настинятко, мое маненьке козенятко», Настусю-голубка, «стрижчатко стрибуче, ма-

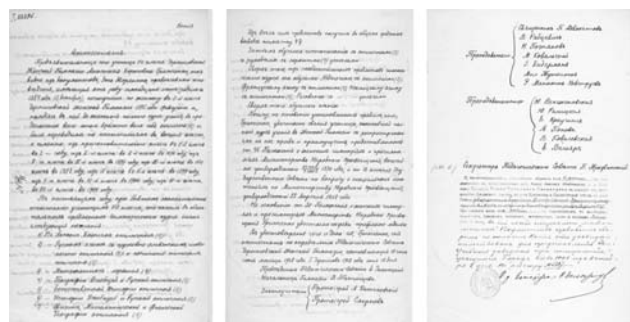

Атестат про закінчення Чернігівської жіночої гімназії 12 червня 1902 р.
ІР НБУВ, ф. 1. № 33407

неньке стрижчатко» тощо. Скільки в них батьківської любові! Під час розставань із родиною Борис Дмитрович сумує за сім'єю, турбується про дружину, дає настанови доньці. Так, під час перебування родини в Богодухові на новорічних та різдвяних святах Борис Дмитрович у 1894 р. пише доньці з Чернігова:

«…Ой голубко-Настинятко!
Просить дуже тебе татко,
Щоб поводилась гарненько,
А найбільше, щоб тихенько…
Та іще прошу Натусю:
Бережи, гляди матусю:
Люба будь і не турбуй!
Всіх за мене поцілуй,
А тебе я сам цілую
У голівку дорогую.
Я без вас уже сумую
І не знаю, як і бути:
Вас би знов хотів я чути
З вами любо розмовляти,
А навкруг – порожні хати»[55, арк.1-2].

Борис Дмитрович, як турботливий батько, дуже багато приділяв уваги щодо виховання своєї доньки. Він хотів бачити дитину чемною, відповідальною за свої вчинки, всебічно розвиненою. Настя була дуже жвавою, як і кожна дитина в її віці, любила побігати, пострибати, побешкетувати (ймовірно від цього ніжне звертання до неї – «маленьке козинятко», а те що коротенько підстрижена – «стрижчетко»). Отримавши від дружини листа про гарну поведінку донечки, Борис Грінченко пише Насті: «Любе мое Настинятко, мое маленьке козенятко! Пише мені мамуся, що ти дуже люба дівчинка в Богодухові і я цьому радий і за се тебе цілую дуже, моє маленьке стрижчатко» [56, арк.1-2].

У листах, які Настя чекала з нетерпіння, батько і донька обговорювали різні теми: родинні, побутові, і звичайно теми щодо книжок. Вдома, в сімейному оточенні, чи коли були інші люди, де часто були розмови на українські або на загальноросійські чи загальнолюдські громадські теми, вона уважно слухала і сама брала в них активну участь. Відомо, що Настя дуже любила байки Глібова, читала, декламувала. Повідомляючи в своєму листі від 1894 р. новини, які турбували і саму Настю, Борис Дмитрович пише їй: «Я вже писав, що цензура заборонила байки Глібова, а коли не писав, то знай, що тепер у тебе віднято гарну книжку, бо там було б не 50 байок (як у старому виданні, але, здається, 110 – були б там усі, що потім по всяких українських виданнях у Галичині їх друковано)» [57, арк. 1]. Виховуючи повагу до українського байкаря, пишучи у віршованій формі з Чернігова в липні 1899 р. Б. Грінченко повідомляє Настю:

«…В Чернігові нового
Нема нічого –
Ні, правда, – Глібову поставили хреста,
Там з віршів Сивого цітата золота,
А в їй написано рядками, що кожен чоловік
Поета шанувать повинен цілий вік,
Впиваючись його піснями…» [58, арк.1].

Така форма спілкування спонукає доньку до створення власних віршів. З цього приводу Борис Дмитрович в листі від 02.07. 1899 р. пише:

«…До тебе віршем я пишу
І дуже я тебе прошу
В листах до мене прози не вживати,
А віршем все відповідати.
Здається, ямб найбільше любиш ти,
Дак їм пиши й свої листи…» [59, арк. 1-2].

У другій половині XIX ст. паралельно з розвитком професійного театру поширився аматорський рух, що сприяв піднесенню національної культури. Аматорські вистави були популярними у Чернігові, Полтаві, Єлисаветграді, Києві. В аматорських гуртках розпочинали діяльність реформатори українського театру І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Старицький.

Саме в Чернігові вперше побачила Настя український театр і страшенно захопилася ним, так саме як і батько. За час перебування родини в Чернігові приїздили туди з трупами: М.Кропивницький (двічі), І.Карпенко з П. Саксаганським, М.Садовський. Вперше актори гастролювали в Чернігові з 2 по 12 вересня 1897 року. Особливо великий успіх випав на долю вистави «Мартин Боруля», в якій головну роль виконав Іван Карпенко-Карий. Чернігівські глядачі тепло сприймали «Наймичку», «Сто тисяч», «Безталанну», «Чумаки», «Понад Дніпром», «Бурлаку».

Саме в Чернігові Настя захоплюється театром, відвідує хоч і нелегально (гімназисткам не дозволялося ходити в театр) вистави корифеїв, підтримує дружні стосунки з М. Кропивницьким (в архіві зберігається його портрет з автографом для Насті). З цього приводу Марія Миколаївна Загірня згадує: «Ходила вона в театр звичайно контрабандою…. І ввесь час, поки трупа в Чернігові, то в нас розмови про театр не змовкають. З Кропивницьким вона дуже приятелювала. Мала портрети всіх артистів українських, які тільки могла здобути» [60]. При будь-якій нагоді вона просила батька, коли той бував у Києві, купити портрети акторів, весь час цікавилась чи ходив в театр і що бачив.

У 1898-1908 роках у місті Чернігові діяв аматорський драматичний гурток, який очолював український драматург, актор, перекладач О.Ф. Володський. До його складу входили письменники Микола Вороний, Володимир Самійленко, Борис Грінченко та інші.

Перша п'єса, яку Настя побачила за участю Бориса Дмитровича, була «Мартин Боруля». Він грав Омелька. Настя дуже переживала, допомагала батькові з реквізитом, раділа успіхові спектаклю.

Загалом, аматорські колективи, незважаючи на відсутність фахової підготовки і сценічного досвіду, інтуїтивно орієнтуючись у драматургії п'єси, самовіддано працювали і любили сцену, що і вирішувало долю вистави й зумовлювало їхній успіх. Настя спостерігала як батько уважно працював над образом, вчив текст напам'ять, та чимало часу витрачав на підготовку.

Тоді 14-річна Настя вирішила, що як скінчить гімназію, то неодмінно піде на українську сцену. Пізніше, вже в1902 році вона грала в аматорському театрі в Кононівці, куди приїздила до Чикаленків влітку гостювати. Перші спроби були хвилюючі. В своєму листі донька повідомляє матері про свої страхи: «У суботу йде «Ковбаса і чарка» і я граю Горпину. Боюсь я страшенно, не хотіла грати, але Є.Х. (Євген Харлампійович Чикаленко. – *Н.К.*) намігся, він так мене вмовляв, що ніяк не можна було не згодитися. Завтра перша репетиція» [61,арк.2].

Свої враження після першої репетиції відображені в наступному листі Насті: «Учора була перша репетиція «Ковбаси». Шпонька у нас такий чудовий, а я…ну, звісно, я так трусилася, що не могла зовсім балакати. Я вчора зовсім занедужала після репетиції, сьогодні буде друга і я знаю знову зляжу» [62, арк. 1].

Намагаючись підтримати доньку, всилити в неї впевненість в собі, Марія Миколаївна Загірня відповідає: «Моя, Настунічко, от здивувало мене, що ти боїшся тієї вистави. Зовсім таки нема чого боятися. Це ти сама побачиш як будеш грати. Згадай, що й перед екзаменами ти як трусилася, а виходило, що труситися не було чого. Так і тут. Ото ж не трусись, не турбуйся, а дужче вір на себе, то й усе буде гаразд» [63, арк. 2]. Настя часто гостювала у Чикаленків також і в Києві. Їх родина при нагоді завжди відвідувала театр. «..Ми всі як п'яні ходимо після театру», – пише донька батькам [64, арк. 1]. На картці зверху власноручно Марія Миколаївна олівцем дописала: «Настя з Чернігова приїжджала в Київ, щоб походити в театр». Пізніше, акторські кроки ставали більш впевненими. Перебуваючи вже у Львові, донька повідомляє листівкою своїх батьків про спектаклі за її участю: «В цю суботу ставимо «Сто тисяч». Аркадій Михайлович гнав нас в ролях в п'яти картинах з «Ревізії». 11-го їде в Київ, а 12-го з Києва прямо до нас на спектакль. В «Сто тисяч» граю Мотрю» [65, арк.1].

Під час навчання у Львові Настя також грала з успіхом. «…Граю в чудовому водевілі Запольського «В гірничій дуброві» (переклад з польського) з життя робітників» [66], або «…Здається будемо грати «Безталанну» (спеціально українці). Граю звісно свою укохану роль Варьку. Софію гратиме Нуся Крушельницька, матір – Пацлавська…» [67, арк. 1].

Картки Насті до батьків зі Львова.
ІР НБУВ, ф. 111. № 3669

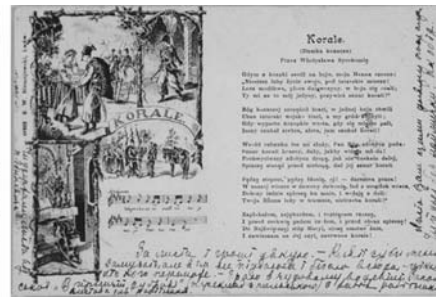

Картка Насті до батьків зі Львова 1904 р.
ІР НБУВ, ф. 111. № 36555

Київ був знаковим для родини Грінченків. Тут Борис Грінченко зазнав як творчого злету, так і сімейної трагедії. Він сюди приїжджав ще в 1893 році. Тут вперше він зустрічався з діячами «Старої громади». Звичайно, Київ вразив письменника як культурно-історичний, науковий та літературний центр. Родина завжди сумувала під час таких «відряджень». Донька пише листи, цікавиться «київським життям» татка. Так, під час такого перебування батька в Києві Настя поздоровляє його з днем народження і водночас ставить низку запитань: «…Любий таточку! Поздоровляю тебе з днем народження, бажаю тобі бути здоровим і довго на світі жити. Напиши нам що там в Києві робиш чи здоровий? Присилай нам швидше листа з добрими звістками…. Роздивись на Дніпро і напиши мені чи гарне воно чи ні? Цілую тебе дуже дуже» [68, арк.2]. Незважаючи на зайнятість та брак часу, Борис Дмитрович завжди пунктуально відповідає на листи, задовольняє її цікавість: «Любе моє Настинятко! Оце пишу тобі листа з самісінького Києва. Я хоч і бігав увесь день по Києву, але Києва, який він є не бачив, бо вдень не мав коли роздивлятися, а увечері не видко. Бачу тільки, що Київ не такий як Харків, а інший. Помітив тільки, що на найголовнішій мабуть київській вулиці на Хрещати-

кові світять громовиною, а трамвай тут паровий, – зовсім без коней – біжить та сопе та шипить. Завтра вранці піду роздивлятися на Київ…» [69].

На початку червня 1902 р. родина Грінченків оселяється в Києві. Настя вступає в гімназію О. Т. Дучинської в додатковий 8-клас. В ньому, крім загальноосвітніх предметів, спеціально вивчала історію під керівництвом М.Л. Лятошинського (батька композитора Бориса Лятошинського).

Вчилася в зазначеному навчальному закладі Настя гарно, проте з гімназистками мало товаришувала. Цікавилась українським рухом, багато читала, дещо перекладала, пробувала писати. Київська приватна жіноча гімназія О. Т. Дучинської, заснована В. Н. Ващенко–Захарченко, відрізнялася від багатьох інших приватних жіночих закладів ґрунтовною освітою та вихованням. Серед її викладачів були: Е. Безсмертний (голова педради, директор гімназії №1); П. Матюшенко (викладач російської мови); В.Ларченко (викладач російської мови); В. Науменко (викладач російської мови); В. Лянскоронский (викладач історії); М.Лятошинський (викладач історії); С.Щербина (викладач історії); Є.Ківлицький (викладач історії) та ін.

Настя мала відмінні оцінки як по загальнообов'язковим предметам (методика початкового навчання російської мови, методика початкового навчання арифметики) так і по вибраним (історія, історія всесвітньої літератури). В атестаті записано: «Пробыв въ 8 мъкласъ при поведении отличном по 1 июня 1903 года, она согласно с учебным планом…занималась теоретическими и практическими упражнениями въ преподавании; при чем пробные уроки по избранному предмету прочитала отлично» [70]. Цей атестат надавав звання «домашней наставницы».

Атестат про закінчення 8 класу Київської жіночої гімназії 2 червня 1903 р. *ІР НБУВ, ф. 111. № 33402*

Настя Грінченко. *ІР НБУВ, ф. 170. № 36555*

Настя Грінченко, окрім навчання в гімназії, була членом «Жіночої громади». Це об'єднання українського жіноцтва виникло в Києві восени 1901 р. і проіснувало до 1905 року. Ініціаторами і старшими членами цієї громади були: Л.Драгоманова, В.Житецька, М.Загірня, Л.Старицька-Черняхівська, М.Чикаленко, Л.Шульгіна та ін. Громада мала нелегальний характер, оскільки в Російській імперії будь-які самовільні об'єднання були протизаконні, а тим більш українські. Наймолодшими членами і більш активними були Оксана Стешенко, Марія Лівицька, три доньки композитора Миколи Лисенка – Катря, Галя і Мар'яна, Настя Грінченко, Ганна та Вікторія Чикаленки та ін. [71, с. 2]. Найближчою подругою для Насті Грінченко була Ганна Чикаленко. Вони були однолітками, товаришували здавна (Настя часто гостювала в с. Кононівці у Чикаленків), разом вчилися в гімназії Дучинської. В архіві зберігається спільна фотографія Ганни і Насті в українському одязі.

Ймовірно Настя Грінченко вже у 1902 році стає не тільки членом «Жіночої громади», а й членом РУПу. Членство в першій національній «Жіночій громаді» та у «Вільній громаді» РУПу сформувало Настю Грінченко як активну діячку жіночого та громадсько-політичного руху.

В ті роки українське громадянство святкувало кілька ювілеїв: почалося з усеукраїнського свята відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві в серпні 1903 р. Члени «Жіночої громади» брали активну участь у всіх заходах. З цього приводу Ганна Чикаленко-Келлер згадувала: «...Тоді саме почалося публічне святкування ювілеїв. Ми готували адреси, їх розмальовували або оправляли у вишиту оправу і т. п.» [72, с. 2-3].

Родина Грінченків брала участь у святкуванні в Полтаві. В архіві збереглося запрошення на урочистості Насті Грінченко. 30 серпня відбулося відкриття пам'ятника. Церемонія відбулася просто і спокійно. Дмитро Дорошенко згадує: «Я трохи спізнився на момент відкриття, але, здається, воно Запрошення для Насті Грінченко на святкування відкриття пам'ятника І. Котляревському відбулося мовчки: просто було знято запону, яка обгортала бюст. Я застав лише, як Борис Грінченко складав вінки до підніжжя монумента і відчитував голосно написи. Публіка вітала кожен вінок голосними оплесками. От і все» [73, с. 39].

Того ж вечора відбулось урочисте засідання міської думи з промовами, звітом по спорудженню пам'ятника і, що виходило за рамки офіціальної сторони, із змістовною промовою про художньо-літературне значення творів І. П. Котляревського і його заслуги. На кінець засідання – проголошення і читання привітань, які надійшли від багатьох установ і окремих осіб. На другий день свят, 31 серпня, відбувся загальнодоступний літературно-музичний ранок, що складався з

читання біографії Котляревського, фрагментів з його творів, вокальних номерів з «Наталки Полтавки». Також показували чарівним ліхтарем сцени з «Енеїди» – на малюнках відомого українського артиста маляра й етнографа Порфира Мартиновича. До кожної картини текст з «Енеїди» виголошував Микола Сахаров, студент з Петербурга. (Ймовірно, Настя Грінченко саме на цих урочистостях вперше і познайомилась з майбутнім цивільним чоловіком Миколою Сахаровим'яким не могла не захопитися. Адже:«Микола Матв. Сахаров – красень, танцюрист, промовець, поет…», [74, с. 95] так у своїх спогадах описує його О. Лотоцький).

У 1903 творча громадськість України широко відзначала 35-річчя діяльності М. Лисенка, що перетворилося на свято національної культури і за масштабами не мало собі рівних на Україні. Необхідно зазначити, що Настя Грінченко брала активну участь у святкуванні ювілею композитора, який відбувся у Львові 7-го і 8-го грудня 1903. Про організацію привітання ювіляру та інші організаційні заходи Настя пише: «Кружок», «Академічна громада» та ін. готують ювілей. Весь ювілей буде торжественим. Нашу адресу буде прикрашено орнаментом в гуцульському смаку, а вверху напис з Шевченка, здається такий:

Якої ж ми заспіваєм?
На чужому полі.
Не співають веселої.
В далекій неволі.
(«На ріках круг Вавилона...»).

«Кружок» урядує забаву. Вибрано комітет з 6-ти душ, – не знаю чи зробимо що добре. Мусимо урядити концерт тощо» [75, арк.2].

Не випадково 1903 р. відзначення 35-літньої творчої діяльності М. Лисенка перетворилось на демонстрацію величі української культури, об'єднавши націю від селянина до митця, від зросійщеного чиновника до політичного емігранта. В такому національному піднесені, русі та діяльності і відбувалося становлення особистості Насті Грінченко. Уже у 1903 р. Настя Грінченко продовжила свою освіту у Львівському університеті, де одночасно продовжувала свою громадську й революційну діяльність.

Отже, Борис Грінченко виховуючи доньку в любові та сімейній злагоді, застосовуючи свою унікальну педагогічну систему, досягає поставленої мети – формує всебічно розвинену особистість, для якої характерно – моральність, працелюбність, самостійність та наполегливість, а залученням Насті до суспільно-політичного життя прищеплює любов до Батьківщини, навички самодисципліни, спільної праці та жертовності.

Джерела та література

1. ІР НБУВ, ф. І., од. зб.36571.
2. Загірня М. Спогади / Передм., упоряд., прим. Л. Л. Неживої. – Луганськ, 1999. – С. 86.
3. Там само.
4. І.Р НБУВ, ф. І, од. зб. 33380.
5. Гринченко Б. К вопросу о журнале для детского чтения в земской народной школе / Б. Гринченко // Земский сборник Черниговской губернии. - 1895. – № 4-5. С.27-50.
6. Над могилою Бориса Грінченка: Автобіографія, похорон, спомини, статті / упоряд. С. Єфремов. – К.: Вік, 1910. – 186 с.
7. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 44350.
8. Алчевская Х.Д. Передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания / Алчевская Х. Д. – Москва.: Тип. т-ва Сытина, 1912. – 466 с.
9. Липа І. Пам'яті Насті Грінченкової // Слово пам'ять береже / Упоряд. Л.Неживої, О.Неживого. – Луганськ, 2001.
10. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 32542.
11. ІР НБУВ, ф .І, од. зб. 33380.
12. ІР НБУВ ф. І, од. зб. 31536.
13. Погрібний А.Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості / Анатолій Григорович Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 267 с.
14. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 31506.
15. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 31555.
16. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 31505.
17. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 3151.
18. Грінченко Б. Українська граматка – К., 1917.– С. 61, 62.
19. ІР НБУВ, ф. І. 33350.
20. Гринченко Б. К вопросу о журнале для детского чтения // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов, 1903.– С. 34-35.
21. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 31505.
22. Над могилою Бориса Грінченка : автобіографія, похорон, спомини, статті / [упор. С. Єфремов]. – К.: Вік, 1910. – 184 с.
23. Шерстюк Г. Борис Грінченко і вкраїнська школа // Світло. Український педагогічний журнал. – Книжка перша. – 1910. – Сент. – С. 9-14.
24. Одінцова М. Один із перших в Україні рукописних журналів для дошкільнят: нереалізований видавничий проект Бориса Грінченка / М.І. Одінцова. – Наукові записки Інституту журналістики. Т. 37. – 2009. – С. 82-90.
25. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 31505.
26. Там само
27. Там само.

28. Там само.

29. Передерій В. А. Становлення української періодики для дітей (на матеріалах журналу «Дзвінок», 1890-1914 рр.) / В. А. Передерій // Збірник праць Науково-дослідного центру. – Львів, 1996-1997. – Вип. 3-4. – С. 117-125.

30. Загірня М. Спогади / Передм., упоряд., прим. Л. Л. Неживої. – Луганськ, 1999. – С. 87.

31. ІР НБУВ, ф. ІІІ,од. зб. 36748

32. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 44332

33. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 44335

34. ІР НБУВ, ф. І. од. зб. 31505.

35. Одінцова М. Один із перших в Україні рукописних журналів для дошкільнят: нереалізований видавничий проект Бориса Грінченка / М.І. Одінцова. – Наукові записки Інституту журналістики. Т. 37. – 2009. – С. 82 - 90.

36. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. № 31511

37. Там само.

38. Там само.

39. Там само.

40. Загірня М. Спогади / М. Загірня; [передмова, упорядкування, примітки Л. Л. Неживої]. – Луганськ: Знання, 1999. – 160 с

41. ІР НБУВ, ф. І., од. зб.33360.

42. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 31505.

43. Там само.

44. Там само.

45. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 33359.

46. ІР НБУВ, ф.І, од. зб. 44337.

47. Загірня М. Спогади / М. Загірня; [передмова,упорядкування, примітки Л. Л. Неживої]. – Луганськ: Знання, 1999.

48. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 42420.

49. Загірня М. Спогади / М. Загірня; [передмова,упорядкування, примітки Л. Л. Неживої]. – Луганськ: Знання, 1999.

50. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 33407.

51. Там само.

52. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 3339.

53. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 44324.

54. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 36711.

55. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 44334.

56. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 44336.

57. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 44335.

58. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 44328.

59. Там само.

60. Загірня М. Спогади / М. Загірня; [передмова,упорядкування, примітки Л. Л. Неживої]. – Луганськ : Знання, 1999.

61. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 36730.

62. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 36729.

63. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 44452.

64. 64. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 42407.

65. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 36714.

66. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 36665.

67. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 36662.

68. ІР НБУВ, ф. ІІІ , од. зб. 36752.

69. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 44338.

70. ІР НБУВ, ф. ІІІ, од. зб. 33402.

71. Павловський В. Перше українське жіноче об'єднання в Києві (190-1905) // Наше життя. – Травень. – 1998. – С.2.

72. Чикаленко Г. Київська жіноча громада в перших роках ХХ ст. // Жінка. – Львів, 1939. – С. 2-3.

73. Дорошенко Д. Мої спогади про давнє – минуле (1901 – 1914). – Вінніпег, 1949. – 167 с.

74. Лотоцький О. Сторінки минулого. 1966. – Ч.2. – С. 95.

75. Дорошенко Д. Свято відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві влітку 1903 року. Режим доступу: http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2003/N5_6/Art08.html

Нинель Клименко

Анастасия Гринченко: становление личности и формирование жизненных убеждений

В статье на основе новых архивных источников освещаются страницы из биографии Насти Гринченко: детство, юность, учеба в черниговской и киевской гимназиях. Рассматривается влияние семейного воспитания на формирование личности, мировоззренческих ориентиров и жизненных убеждений.

Ключевые слова: *педагогическая система Б. Гринченко, хрестоматии «Квитка», «Пролиски», черниговская гимназия, гимназия Дучинской, театр.*

Ninel Klymenko

Nastia Hrinchenko: Formation of Personality and Life Convinctions

Biographyof Nastya Hrinchenko is highligh tedinth isartic lebasedon new archival sources: childhood, youth, education in gymnasiums in Chernigiv and Kyiv. The article is also dedicated to an in fluence off amily education on the personality development, ideological or ientations and life convictions.

Key words: *pedagogical system of B.Grinchenko, socalled "chytanka "Kvitka", "Prolisky", Chernihiv gymnasium, gymnasium named after Duchynska, «Zhinochagromada» theater.*